

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Matilda Caragiu Marioțeanu

**VARIETATEA
LIMBII ROMÂNE**

Varietatea limbii române

1. Ca orice unitate, limba română este o unitate în diversitate, pentru că ea prezintă deosebiri, generate de poziția geografică, de varietatea socială și de momentul vorbirii: omul vorbește cu particularități specifice zonei sale geografice, gradului său de instrucție, felului de muncă prestată, vârstei sale, relațiilor cu centrul inovator (oraș, capitală, etc.), cu populații de altă limbă și, în fine, în funcție de starea sa într-un anumit moment al vorbirii (calm/ grabă/ nervozitate etc.). Se înțelege, primele două tipuri de varietăți pot fi privite din punct de vedere descriptiv și istoric.

Tema sesiunii științifice de astăzi este *variația* determinată geografic (termen pe care îl prefer celui de „local,” care restrânge întrucâtva aria de răspândire a variațiilor lingvistice regionale).

2. Înainte de a aduce în discuție varietatea limbii române, este necesar să circumscriem clar conceptul de „limbă română,” care poate fi definit în două feluri: ca limbă română *actuală*, vorbită în România și în ținuturile limitrofe, și ca limbă română *istorică*, acea primă fază de comunitate a limbii neolatine continuatoarea latinei aduse de romani în sudul și în nordul Dunării, numită *străromână*, *română comună (primitivă)*, *protoromână* etc.

Cel dintâi este conceptul/ termenul folosit în mod curent (în continuare „limba română din Dacia”/ „dacoromâna”), al doilea este conceptul/ termenul științific, lingvistic (în continuare „străromâna:” acest termen care mi se pare cel mai potrivit, a fost creat de Sextil Pușcariu, după modelul german *Urrumanisch*).

3. În istoria recentă a lingvisticii românești, această etapă de comunitate a fost anulată de unii lingviști, din fericire puțini, susținători ai ideii false a transformării limbii latine orientale, de la început, în cinci limbi distincte: dacoromâna, istroromâna, aromâna, meglenoromâna, și așa-zisa „limbă moldovenească.” Prin această deturnare a interpretării evoluției firești a latinei dunărene, ca și prin punerea pe același plan a variantelor dunărene cu cele nord-dunărene, din interiorul dacoromânei, se urmărea găsirea unui suport teoretic - fie și fals- pentru legalizarea științifică - în realitate politică - a nou createi „limbi moldovenești.”

Iarăși din fericire pentru demnitatea lingvisticii românești, redresarea, în privința perioadei străromâne, s-a produs foarte repede, ideea perioadei fără „trunchi comun” fiind trecută sub tăcere, iar româna comună/străromâna/protoromâna fiind chiar reconstruită în deceniu al 7-lea (rezultatul: volumul al II-lea din Istoria limbii române, Editura Academiei, 1969). Ideea de „trunchi comun” este unanim admisă în românistică și în romanistică.

4. Trecând la varietatea limbii române, voi debuta printr-o metaforă, care mi s-a părut potrivită situației din limba română:¹ privită de departe, ROMANIA (= teritoriu european pe care se vorbesc limbi romanice, lăsând, deci de o parte NEO-ROMANIA/NEU-ROMANIA, cum o numesc lingviștii germani) pare galaxia noastră, o „galaxie romanică,” desigur organizată ca orice microcosmos,- de data aceasta din punct de vedere lingvistic.

Și privită tot de departe, din perspectivă romanică, limba română nu este altceva decât planeta Saturn a galaxiei, deoarece, ca și în cazul lui Saturn, se distinge un corp central, înconjurat de câteva inele. Este singura limbă planetă din galaxie care oferă această imagine: nucleul îl constituie dacoromâna (= româna din Dacia, din nordul Dunării), iar cele trei inele sunt ipostazele actuale sud-dunărene ale străromânei: aromâna sau macedoromâna (vorbită în țările

balcanice: Grecia, Albania, Bulgaria și unele republici din fosta Iugoslavie), meglenoromâna (= româna din Câmpia Meglen, pe malul Vardarului, la nord de Salonic) și istroromâna (vorbită în Peninsula Istria, în nordul Mării Adriatice).

Am precizat însă că imaginea aceasta este numai aparentă, căci aparentă este și discontinuitatea teritoriului lingvistic românesc: structura esențială a celor patru ipostaze ale trunchiului istoric străromân manifestă o continuitate și o unitate remarcabile, care asigură funcționarea diasistemului străromân. Căci toate evoluțiile importante de la latină spre română – schimbările fonetice, tipurile morfologice și realizările concrete ale morfemelor, vocabularul fundamental identic „semantisme surprinzător de asemănătoare,” etc. – caracterizează toate ipostazele străromânei.

Separarea acestora s-a produs după așezarea slavilor la sud de Dunăre (sec. al VI-lea). Varietatea care există, după Sextil Pușcariu, încă din perioada de comunitate, s-a accentuat, astfel că, după o mie de ani de evoluție relativ independentă, constatăm existența „inlelor” lui Saturn, variante de gradul 1 ale limbii române.

Aceste ipostaze ale străromânei sunt denumite, prin tradiție, în lingvistica românească și romanică, „dialecte.” Întrebarea care s-a pus și se pune este „ale cui dialecte?” Răspunsul nu poate fi decât unul: „ale străromânei,” căci, oricum am aborda situația, limba vorbită de românii sud-dunăreni nu este o varietate a dacoromânei, iar vorbitorii sunt și au rămas sud-dunăreni. Este clar că problema se situează, cum a spus într-un cadru teoretic Eugenio Coseriu, „audea du structuralisme,” dincolo de analiza lingvistică strictă. Opoziția „limbă istorică – limbă funcțională” scoate în evidență faptul că o limbă istorică (străromâna, în cazul nostru) nu este un sistem omogen, cum este o limbă funcțională (care, tocmai de aceea nu poate fi analizată lingvistic). Or, fiecare din aceste ipostaze ale străromânei funcționează ca sisteme omogene, și această calitate le conferă vorbitorilor lor, în contextele lingvistice specifice în care trăiesc, înconjurați de populații de alte limbi, sentimentul „alterității” (ideea aparține, teoretic aceluiași autor, Eugenio Coseriu), sentimentul de a fi „un altul” prin limba pe care o vorbesc, diferită de a vecinilor.² Diversitatea nu exclude însă unitatea, care este evidentă și a rămas necontestată la nivelul limbii române vorbite în nordul și în sudul Dunării.

În același sens, al unității, vorbește și *numele etnic*: toți românii, din nordul și din sudul Dunării, s-au simțit „români,” și nu „albanezi” sau „greci” (de „bulgari /sârbi /ruși /maghiari” etc. Nu poate fi vorba la data constituirii limbii și a poporului român: *rumân/român* în nord, *rumeri* în vest (istroromâni), *ar(u)mânu /rămănu* în sud (aromâni). În schimb „outsider”-ii – populațiile vecine – i-au denumit pe toți vlahi (cu toate variantele: *vlahos /kuřovlahos, /vla(h)* cu pl. *vlası, olab, volob* etc.)

Un argument mai convingător pentru unitatea etnică a românilor din nordul și sudul Dunării, în afară de limbă și de nume, nu se poate invoca.

Trebuie să notăm, deci, că un aromân spune „hiu armănu” nu ca să se deosebească de românii din nord (acestui îi spune „și-eu hiu armănu,” cum a spus Coletti sau cum exclamă astăzi, înțelegându-se cu turiștii români nord-dunăreni, oriunde în Peninsula Balcanică, aromânii care trăiesc acolo) ci pentru ca să se deosebească de vecinul lui, care îi spune ca „outsider,” vlah sau cioban (identificându-l după meseria de păstor).

A spune deci că ipostazele actuale ale străromânei sunt variantele acelei faze istorice din

evoluția limbii române nu comportă, după părerea mea, nici o contradicție, nici în termeni și nici în conținut, dimpotrivă, mi se pare singura interpretare posibilă.

5. În ceea ce privește varietatea din interiorul limbii române din Dacia: ca în orice alt peisaj, nu neapărat lingvistic, se observă și aici o varietate internă, care funcționează și ea tocmai pe baza unității sistemului. Aceste variante de gradul 2 ale dacoromânei au fost denumite „graiuri /subdialecte /dialecte” (aici le vom numi „graiuri”). Ele formează arii care se delimitează prin izoglose numeroase neconcordante, grupate pe fascicule uneori largi, cu prelungiri spre interiorul altor graiuri învecinate, conturând însă o zonă centrală care individualizează graiul. Acest tablou dialectal, cu zone largi de întrepătrundere, a făcut ca, în istoria dialectologiei române, să se dea diferite interpretări repartiției graiurilor din dacoromână, și anume:

Numărul de graiuri identificate de lingviști variază de la două (graiuri de tip moldovenesc și de tip muntenesc: Al. Philippide, Iorgu Iordan și Emanuel Vasiliu, ultimele cuprinzând toată Muntenia și Dobrogea, pe restul teritoriului, cu excepția Olteniei, care este o zonă de tranziție, vorbindu-se graiuri de tip moldovenesc), la trei (bănățean, moldovenesc și muntenesc: G. Weigand), la patru (plus cel crișean: Emil Petrovici), la cinci (plus cel maramureșean: Sever Pop și, mult mai târziu, R. Todoran).

Această împărțire în graiuri este acceptată, cred, astăzi, de majoritatea oamenilor de știință. Iată care sunt zonele pe care se vorbesc subdiviziunile dacoromânei, după Sever Pop, acest mare dialectolog român, unul dintre cei mai buni cunosători ai varietății dialectale românești, autor al ALR I (alături de Emil Petrovici, pentru ALR II), lucrare fundamentală în domeniu, concepută de Sextil Pușcariu (citez, în traducere, din *La dialectologie*, I, Louvain, (Belgia), 1950).

a) „Graiul *muntenesc*, folosit în Muntenia, în Dobrogea, în Oltenia de est, în sudul Moldovei și în partea de sud-est a Transilvaniei.

b) Graiul *moldovenesc*, folosit în Moldova și în Basarabia, până dincolo de Nistru, în Bucovina și în partea de nord a Transilvaniei.

c) Graiul *bănățean*, folosit în provincia Banat, în vestul Olteniei și în Transilvania, în județele Hunedoara și Arad.

d) Graiul vorbit în regiunea celor trei râuri numite *Criș* (*Crișul Alb*, *Crișul Negru*, *Crișul Repede*), toate trei afluenți ai Tisei.

e) În fine, graiul din Maramureș, situat în partea cea mai nordică a vestului Transilvaniei. Acest grai se leagă strâns de cele vorbite în zonele *Oaș* și *Năsăud*

Frontierele politice ale vechilor provincii românești (Muntenia, Oltenia, Basarabia, Bucovina, Dobrogea, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul) nu coincid cu cele ale diviziunilor dialectului dacoromân indicate mai sus” (p. 667-668).

Din păcate, această lucrare monumentală, în două volume, nu a figurat niciodată în bibliotecile din România, iar în mâinile celor tineri atunci a ajuns foarte târziu: între anii 1971 și 1973, scriind Compendiul de dialectologie, am inserat acest text al lui Sever Pop, la p. 150 (cu multe omisiuni însă: „de dincolo de Nistru” ca și toată partea finală, referitoare la provinciile istorice, unde se vorbește de Basarabia și Bucovina, lipsește...)³

Indiferent de numărul de unități identificate, este important să relevăm că nu s-a vorbit niciodată de :

- un grai „*transilvănean*” (H. Tiktin, care a făcut o împărțire administrativă, nu intră în discuție);

graiul crișean, situat în zona de nord-vest a Transilvaniei (denumit chiar astfel de E. Petrovici: „subdialectul de nord-vest”), păstrează multe arhaisme. Graiul crișean și cel maramureșean constituie, prin însăși existența lor și prin trăsăturile lor specifice, o dovadă a continuității românilor în acest spațiu;

- un grai *dobrogean* (zona respectivă ține, lingvistic, de graiul muntenesc, cu prelungiri ale unor particularități din graiul moldovenesc înspre nord-est);

- un grai „*basarabean*” (graiul vorbit în această zonă identificându-se cu cel moldovenesc; despre acest aspect se va vorbi mai pe larg astăzi, pe baza hărților lingvistice). Chiar dacă au trecut câteva decenii de evoluție independentă a graiului vorbit în Basarabia, nu trebuie să se uite că schimbările lingvistice nu se produc atât de repede, spre a se putea vorbi de o „limbă moldovenească,” pe de o parte; pe de altă parte, limba „comună” vorbită acolo în toate ocaziile vieții social-politice este limba română literară, și nu o altă limbă; în fine termenii Moldova, moldovenesc au fost, într-un fel, suprapuși pe entitățile cărora le aparțin, care sunt provincia istorică Moldova și graiul vorbit între Carpații Orientali și Prut și între Prut și Nistru și din Bucovina până la Milcov. Nimic nu justifică științific (atât ca terminologie, cât și din punctul de vedere al conținutului și al unui drept ancestral) confuzia creată prin denumirile „Republica Moldova” și „limba moldovenească,” două aberații ale istoriei recente a românilor.

De altfel, tratând problema clasificării limbilor romanice, marele lingvist Carlo Tagliavini, autorul monumentalei lucrări *Originile limbilor neolatine* (în traducere românească, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977), a analizat într-o notă amplă, la capitolul consacrat limbii române, situația „limbii moldovenești” și a „R.S.S. Moldovenești,” arătând câtă osteneală și-au dat lingviștii sovietici pentru a motiva aceste două noi creații (M.V. Seghieskij, R. A. Budagov, V. F. Sismarev, ca și unii lingviști basarabeni, v. p.287): „Însăși Marea Enciclopedie Sovietică (*Bolsaja Sovetskaja Enciklopedija*, 1995) scrie despre „*moldavskij jazyk*” că „este o limbă romanică” (a 11-a – n.n.) care face parte, împreună cu româna, din grupul limbilor romanice orientale” și se adaugă: „Limba moldovenească este extraordinar de apropiată de dialectul moldovenesc al limbii române care se vorbește în Moldova (R.P.R.) dintre Prut și Carpați” (*ibidem*). Replica lui Tagliavini este tranșantă, fără echivoc: „pretinsa limbă moldovenească nu este de fapt decât româna literară, scrisă cu un alfabet rusesc ușor modificat (adică în chirilice moderne, diferite de chirilicele vechi din paleoslavă...), cu unele concesii în favoarea unor forme dialectale moldovenești, cunoscute de altfel și în interiorul granițelor României” (*ibidem*, p. 289).

Mergând mai departe cu varietatea regională românească, este de menționat și faptul că graiurile românești se prelungesc, firesc, organic, potrivit cu istoria noastră și cu principiile geografiei lingvistice (referitoare la migrarea /păstrarea pe teritorii care nu mai sunt românești a unor graiuri limitrofe), și dincolo de granițele actuale ale țării noastre.

Aș dori să ilustrez această idee cu graiul vorbit în Banatul Sârbesc, parte din Voivodina, care, după cum se va vedea, este identic și astăzi cu graiul bănățean, chiar dacă vorbitoarele în discuție muncesc temporar la Paris: este vorba de două femei, Florica și Ileana, care o ajută, alternativ, la curățenia casei pe Doamna K. D. Și care, în absența sa, îi lasă bilețele-mesaje: graiul bănățean prezentat aici, redat de vorbitoare așa cum s-au priceput, ca și neologismele, mai vechi sau mai noi, au o savoare specială, dar, mai ales, constituie dovezi ale perenității unui grai care se vorbește în afara limitei noastre administrative.

Iată cum sună câteva din aceste adevărate documente:

Doamna Danelop asta-i adresa lu Florica ia șege la fată: șege cu palatizarea și africitizarea dentalei *d*, specifică exclusiv graiului bănățean (*șede* în transcriere fonetică, lit. *șade*, gr. Mold. *șădi*); sau aceeași trăsătură pentru corespondența surdă *t*: *Doamnă să știți că nu aveți curent adică struie am băgat mațu în priză și atunci o pocnit o ieșit flacăra* (să se observe *știți* pentru *știți*, lit. *știți*, ca și particularitate morfologică *o pocnit, o ieșit*, cunoscută tuturor graiurilor, cu excepția celui muntenesc): sau alte cuvinte cu *t* palatizat: *am acins* pentru lit. *Am atins sau așcia is bani lu Mama Florica*; în alte texte observăm cât de bine s-a păstrat palatizarea dentalelor *l, n* și *r*, notate de subiecte cu *ie* după consoană: *Doamnă o telefonat o muiere Marina și o spus că vă telefonează la vo 5 ciasuri* (*muiere*; de reținut și semantismul nedepreciat, ca și în alte graiuri și în toate variantele sud-dunărene); în alte texte: *vinie, binie, icoanie, (să luați) acilie*, pentru *vine, bine, icoane*, altele); labialele nepalatizate, altă trăsătură specifică graiului bănățean: *Doamnă oameni aia cie vin să fărbiuască or zis că mânia vin*. Și într-un alt text: *Doamnă ieu cred că joia de vinie să vin dar dacă ieu nu vin vă dau un telefon Florica* (*vinie*, să vin, nu vin, cu labiodentala *v* intactă, sau *binie*, în exemplul de mai sus); și în fine, de vreme ce a apărut un neologism universal, *telefon*, să încheiem această ilustrare cu următorul text, care să ne arate că vorbitoarea trăiește în Franța: *Misiu Sandu Mersi pentru Radio cie mi loț lăsat spuneți lu doamna bonjur dela minie!*

6. Până aici am vorbit despre varietate geografică din punct de vedere lingvistic. Știm însă că, pentru vorbitorii din afara granițelor țării, implicațiile etnice, politico-administrative, culturale sunt numeroase, mereu discutabile și foarte importante.

Nu-mi propun să abordez aceste aspecte, care ne-ar duce foarte departe în afara lingvisticii. Scopul analizei noastre este, cred, acela de a ne aduce contribuția la supraviețuirea, sub raport lingvistic și etnic, a românilor din afara granițelor țării noastre, în primul rând, prin lămurirea unor concepte teoretice.

Este clar că această supraviețuire nu se poate realiza decât prin cultivarea lor în spiritul românității, ca etnie distinctă de altele, prin carte și prin slujbă religioasă în limba română. Toți românii din nordul Dunării, care trăiesc în afara granițelor țării sunt amenințați de pericolul aculturației. Ne place sau nu acest termen (de o ambiguitate congenitală, cum spune Em. Condurachi, într-unul din articolele sale publicate postum în volumul *Daco-Romania Antiqua*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p.44) dacă înțelegem, totuși, prin aceasta aspirația și chiar atașarea la o cultură oficială, de altă limbă, înțelegem și faptul că această stare de aculturație (ad culturam) este primul pas spre deznaționalizare. Desigur, acest atașament la o altă cultură este o opțiune adeseori individuală, care poate deveni colectivă, în principiu, când este cerută, realizată de comunitatea respectivă. Oricum, vorbitorii înșiși trebuie să hotărască ce vor să devină. Aflu din cartea lui Claudio Magris, *Danubius* (Editura Univers, 1994, p.216) că, spre deosebire de alte minorități europene, „- bascii, corsicanii, albanezii din Kosovo,- croații din *Burgenland* (Austria n.n.) solicită ei să fie asimilați” cu austriei. De altfel istoria românilor a demonstrat de nenumărate ori preferința unor personalități pentru apartenența la o cultură superioară. Desigur, problema se pune diferit când este vorba de comunități mari. Consider că voința popoarelor trebuie respectată și că nimeni nu se poate impune din afară.

În cazul opțiunii pentru românitate pe care o dorim sub orice formă, spre supraviețuirea variantelor de gradul 1 sau 2 vorbite în afara granițelor României, se pune problema

instrumentului de comunicare, și anume : care aspect al limbii române trebuie cultivat? Limba literară sau varianta maternă folosită sau amândouă? Părerile personale nu pot avea greutate în soluționarea acestei probleme. Consider însă că, în orice caz, rezultatele științei trebuie folosite cu mult discernământ, iar amatorismul, generator de confuzii, să nu înăbușe adevărul.⁴

În ceea ce privește graiurile dacoromânei, ele nu trebuie să fie părăsite (prin înlocuirea lor cu varianta literară, cea mai îngrijită formă a limbii comune /standard, a normei supradialectale), pentru că aceste variante ale variantelor de gradul 1 reprezintă o sursă inepuizabilă de îmbogățire a limbii, care trebuie păstrată și cultivată cu toate mijloacele.

COLOFON

Autorul lucrării	MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU
Titlul lucrării	VARIETATEA LIMBII ROMÂNE în volumul „LIMBA ROMÂNA ȘI VARIETĂȚILE EI LOCALE”
Editura la care a apărut	Editura ACADEMIEI, BUCUREȘTI, 1995
VARIANTĂ DIGITALIZATĂ DE	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREDANIA